

*Коваль О. І.,**аспірант кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ*

СУТНІСТЬ ТА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Анотація. Статтю присвячено аналізу сутності та правових основ здійснення міжнародної правової допомоги під час проведення процесуальних дій у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування.

Міжнародна правова допомога під час проведення процесуальних дій являє собою важливу форму здійснення співробітництва у кримінальному провадженні. Здійснюючи досудове розслідування кримінального провадження, не завжди можливо досягти виконання його завдання, забезпечити розумні строки його здійснення, отримати належні та допустимі докази без залучення можливостей міжнародних інстанцій, тому виникає необхідність у запитуванні національними органами міжнародної правової допомоги у компетентного органу іноземної держави.

Відзначено, що налагоджене та всебічно врегульоване міжнародне співробітництво з компетентними органами іноземних держав у кримінальному судочинстві позитивно позначається не лише на процесуальній діяльності уповноважених осіб, а й на вдосконаленні основних принципів міжнародного права на державному рівні, забезпеченні та утвердженні верховенства права, законності та правопорядку, а найголовніше – сприяє додержанню прав та законних інтересів людини.

Наголошено на тому, що порядок надання міжнародної правової допомоги під час проведення процесуальних дій урегульовано нормами Кримінального процесуального кодексу України та численними міжнародними договорами. Разом із цим звернено увагу, що така допомога надається на підставі міжнародного договору, а за його відсутності – на засадах взаємності.

Відомо, що Україна є стороною багатьох міжнародних договорів, у яких закріплено не лише обов'язок держав-учасниць щодо захисту основоположних прав, свобод та інтересів людини, а й сформовано основні засади та умови здійснення міжнародного співробітництва у кримінальному процесі.

Окрему увагу приділено зобов'язанням за міжнародними договорами, укладеними Українською Радянською Соціалістичною Республікою у складі Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Відзначається, що, підтвердивши їх, Україна продовжила здійснювати тісну співпрацю з державами-учасниками, оскільки всі укладені угоди становили спільний інтерес для них.

Звернено увагу на те, що розширення обсягу правового регулювання надання міжнародної правової допомоги у новому Кримінальному процесуальному кодексі України, прийнятому 13 квітня 2012 р., та приведення його норм у відповідність до міжнародних стандартів є тим необхідним дієвим засобом, за допомогою якого не лише виконуються завдання кримінального провадження, а й забезпечуються законність, верховенство права та правопорядок у державі.

Ключові слова: кримінальне судочинство, міжнародне співробітництво, правові основи, міжнародний договір, процесуальні дії, компетентний орган іноземної держави.

Вступ. Міжнародна правова допомога під час проведення процесуальних дій у кримінальному провадженні набуває все більшого значення.

Значне зростання міжнародного спілкування між Україною та іноземними державами, приєднання до багатьох багатосторонніх договорів, а також підписання великої кількості двосторонніх договорів про правову допомогу, зокрема у кримінальних справах, мають наслідком приведення норм національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів із метою здійснення налагодженої співпраці з компетентними органами.

Мета статті – дослідити сутність та правові основи здійснення міжнародної правової допомоги під час проведення процесуальних дій у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування.

Дослідження та публікації. Питанню дослідження міжнародної правової допомоги у кримінальному провадженні присвятили наукові праці та публікації такі вчені, як Л. Удалова, О. Омельченко, В. Рожнова, Д. Письменний, Д. Савицький, А. Форостяний, Ю. Черноус, А. Антонюк, В. Зуев, С. Перепьолкін, А. Підгородинська, С. Смирнов та ін.

Виклад основного матеріалу. Міжнародна правова допомога під час проведення процесуальних дій являє собою чи не найбільш значущу за своєю суттю форму здійснення співробітництва у кримінальному провадженні, а тому є фундаментальною для інших її видів. Проте, здійснюючи досудове розслідування кримінального провадження, не завжди можливо досягти виконання його завдання щодо «захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура» [1] без залучення можливостей міжнародних інстанцій.

Як відомо особа, яку підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення, може переховуватися від органів правосуддя за кордоном, місце проживання можуть змінити потерпіла особа або свідки, збирання речових доказів може відбуватися як на території України, так і за її межами, або ж виникне

необхідність у врученні процесуальних документів. Усе це має наслідком залучення національними уповноваженими суб'єктами до співпраці компетентних органів іноземних держав, і навпаки.

Отже, з метою виконання завдання кримінального провадження, забезпечення розумних строків його здійснення, отримання належних та допустимих доказів виникає необхідність у запитуванні міжнародної правової допомоги у компетентного органу іноземної держави.

Порядок її здійснення врегульовано не лише у нормах національного законодавства, а й у численних міжнародних договорах. З огляду на багатоманітну нормативно-правову базу регулювання міжнародної правової діяльності, необхідно зазначити, що їхні норми охоплюють важливі та ключові питання її здійснення.

Відомо, що на території України порядок кримінального провадження визначається лише кримінальним процесуальним законодавством України, яке складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) та інших законів України [1].

Беззаперечно, основу для здійснення міжнародної правової допомоги у кримінальному провадженні становить Конституція України, яка має найвищу юридичну силу [2], а тому норми кримінального процесуального законодавства «приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй» [2].

Варто відзначити, що норми Основного закону містять положення щодо чинних міжнародних договорів, які після ратифікації Верховною Радою України стають частиною національного законодавства України, щодо здійснення зовнішньополітичної діяльності шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальноновизнаними принципами і нормами міжнародного права, а одним із проявів демократичного міжнародного спілкування є закріплення права іноземців та осіб без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуватися тими самими правами і свободами, а також нести такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України [2].

Із вищеведеного слідує, що міжнародні договори України, які ратифіковано Верховною Радою України, мають більшу юридичну силу, ніж Кримінальний процесуальний кодекс України, та забезпечують утвердження не лише загальноновизнаних прав людини та її інтересів, а й цілей, завдань і принципів для здійснення належної співпраці між країнами.

Від моменту проголошення 24 серпня 1991 р. Україною незалежності нею підписано, а Верховною Радою України ратифіковано велику кількість як багатосторонніх, так і двосторонніх міжнародних договорів, які регулюють правові відносини у різних сферах діяльності.

Однак що ж являє собою міжнародний договір, який є фундаментальною юридичною базою надання міжнародної правової допомоги?

Так, характеризуючи поняття міжнародного договору, В.П. Марчук слушно відзначає, що це – угода між двома або кількома державами чи іншими суб'єктами міжнародного права, що встановлює їхні взаємні права й обов'язки в політичних, економічних чи інших відносинах [3, с. 28].

Дійсно, домовленість між країнами про взаємні права та обов'язки за своєю правовою природою і становлять ядро поняття договору, оскільки саме їм належить керівна роль у врегулюванні спільних правил поведінки. Тим більше за їх відсутності априорі не можна було б говорити про досягнення згоди на укладення міжнародного договору.

Водночас заслуговує на увагу думка А.В. Войціховського, який зазначає, що міжнародний договір виступає одним із видів домовленостей, за допомогою яких держави висловлюють своє ставлення до окремих проблем міжнародного права або виражають нові норми, якими вони керуватимуться у своїх діях на міжнародній арені [4, с. 57].

Аналізуючи вищеведене, доходимо висновку, що перед укладенням договорів держави-учасниці ведуть домовленості про спільне регулювання певних відносин, вирішують протиріччя, обмінюються зауваженнями, доповненнями, а потім уже йде безпосереднє закріплення досягнутих домовленостей у нормах договорів. І саме знаходження консенсусу між іноземними країнами у регулюванні міждержавних відносин під час здійснення співробітництва є прикладом «важливості значення розвитку в галузі надання установами юстиції правової допомоги у цивільних, сімейних і кримінальних справах» [5].

Разом із цим необхідно відзначити, що поняття міжнародного договору (угоди) закріплено і в численних джерелах права.

Так, приєднуючись 14.04.1986 до Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23.05.1969, Українська Радянська Соціалістична Республіка (далі – УРСР) з учасницями домовилася про те, що положення Конвенції застосовуються до договорів між державами, які, відповідно до положення ст. 2, є міжнародними угодами, укладеними між державами в письмовій формі і регульовану міжнародним правом, незалежно від того, чи викладена така угода в одному документі, двох чи кількох зв'язаних між собою документах, а також незалежно від її конкретного найменування [6], а їх важливість зумовлена тим, що «вони є засобом розвитку мирного співробітництва між націями незалежно від відмінностей в їхньому державному і суспільному ладі» [6].

Водночас неможливо оминати визначення поняття міжнародного договору, закріпленого Законом України «Про міжнародні договори». Стаття 2 Закону визначає міжнародний договір України як укладений у письмовій формі з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права, який регулюється міжнародним правом, незалежно від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, і незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо) [7].

Доходимо висновку, що, по-перше, закріплення у міжнародних договорах порядку надання міжнародної правової допомоги під час проведення процесуальних дій є напроцуд важливим, ефективним та дієвим засобом досягнення спільних домовленостей держав-учасниць у врегулюванні процедурних питань, пов'язаних із виконанням запитів.

По-друге, правом укладення міжнародного договору в першу чергу наділений Президент України, який є главою держави і виступає від її імені, є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина [2], а потім уже – уповноважені на те інші суб'єкти в особі державних орга-

нів відповідно до повноважень, передбачених законом або «за дорученням Президента – від імені України» [7].

Виходячи з наведеного, міжнародний договір можна охарактеризувати як угоду, укладену між державами в особі їх глав чи іншими уповноваженими законом суб'єктами, яким урегулюються їхні права та обов'язки під час вирішення питань у різних сферах діяльності держави.

Окремої уваги заслуговує ступінь важливості міжнародних договорів серед інших джерел кримінального процесуального законодавства. Для процесу значущими є не лише «спеціальні» угоди, якими врегульовано процедуру здійснення окремих форм міжнародного співробітництва, зокрема щодо надання правової допомоги під час проведення процесуальних дій, перейняття кримінального провадження, екстрадиції, виконання вироків суду іноземних держав на території України, а насамперед «загальні», у яких закріплено та проголошено верховенство демократичного комплексу прав та свобод людини.

Саме їх прийняття заклало основи для подальшого розвитку міжнародних норм у напрямі виокремлення та закріплення окремих форм здійснення співробітництва.

Беззаперечно, для міжнародної правової допомоги під час проведення процесуальних дій у кримінальному процесі важливу роль відіграють багатосторонні міжнародні договори, адже саме в них врегульовано процедуру її надання, яка є спільною та прийнятною для держав-учасниць, які її підписали та ратифікували. Так, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [8], Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р. [6], Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 р. [5] та ін., а також двосторонні договори про правову допомогу та правові відносини у цивільних, кримінальних, сімейних справах із багатьма іноземними державами визначають основні засади та умови здійснення міжнародної правової допомоги під час проведення процесуальних дій у кримінальному провадженні.

Варто також відзначити, що на формування та розвиток договірних зобов'язань України з іноземними державами вплинуло міжнародне співробітництво Української Радянської Соціалістичної Республіки.

Так, після проголошення незалежності Україна продовжує здійснювати співпрацю з іноземними державами, «підтвердивши свої зобов'язання за міжнародними договорами, укладеними Українською РСР до проголошення незалежності, та є правонаступницею прав і обов'язків за міжнародними договорами Союзу РСР (далі – СРСР), які не суперечать Конституції України та інтересам республіки» [9].

Важливою подією для подальшого формування міжнародного співробітництва між державами – учасницями Співдружності Незалежних Держав стало підписання 06 липня 1992 р. «Меморандуму про взаєморозуміння з питань правонаступництва щодо договорів колишнього СРСР, які представляють взаємний інтерес» (далі – Меморандум) [10].

Держави-учасниці домовилися про те, що практично всі багатосторонні міжнародні договори колишнього СРСР представляють спільний інтерес для держав – учасниць Співдружності. Окрім цього, положення Меморандуму дали змогу врегульовувати питання, пов'язані з правонаступництвом, шляхом проведення консультацій між заінтересованими державами та не позбавили кожен державу-учасницю можливості само-

стійно приймати рішення щодо своєї участі за умови, що ці рішення відповідатимуть загальноприйнятим принципам і нормам міжнародного права [10].

Із наведеного слідує, що Україна застосовує міжнародні договори колишнього СРСР відповідно до свого законодавства, але це не позбавляє її права домовлятися з відповідною державою про інше регулювання чи про інший порядок учинення дій.

Необхідно зазначити також про інший спосіб надання міжнародної правової допомоги. Так, у ст. 544 КПК України передбачено, що за відсутності міжнародного договору України міжнародна правова допомога чи інше співробітництво може бути надано на підставі запиту іншої держави чи запитано на засадах взаємності. Розглянути такий запит уповноважений (центральний) орган України може лише за наявності письмової гарантії запитуючої сторони прийняти і розглянути в майбутньому запит України на тих самих засадах [1].

Із вищенаведеного слідує, що наявність норми про взаємність надання міжнародної правової допомоги тим державам, з якими не укладено та не ратифіковано міжнародний договір, є важливою гарантією розвитку узгодженої співпраці, а також прикладом визнання та дотримання Україною важливих демократичних принципів та ідей, які є невід'ємними складниками загальних засад кримінального провадження.

Доходимо висновку, що роль міжнародного співробітництва, зокрема міжнародної правової допомоги у кримінальному провадженні, непинно зростає. Навіть підписуючи 24 вересня 1993 р. «Декларацію глав держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав про міжнародні зобов'язання в галузі прав людини та основних свобод», держави-учасниці, зокрема й Україна, погодилися «обговорювати проблеми, пов'язані з виконанням міжнародних договорів та угод із прав людини з метою виявлення та усунення перешкод для ефективного дотримання прав людини та основних свобод» [11].

Водночас закріплення у вітчизняному законодавстві загальноприйнятих та визнаних державами міжнародних норм, приведення його норм у відповідність до міжнародних стандартів, утвердження у КПК України міжнародного співробітництва як самостійного інституту та розширення обсягу регулювання надання міжнародної правової допомоги є тими необхідними дієвими засобами, за допомогою яких забезпечуватимуться не лише законність, верховенство права та правопорядок у державі, а й злагоджена співпраця з іноземними державами.

Окремої уваги заслуговує правове регулювання надання міжнародної правової допомоги на стадії досудового розслідування органами, уповноваженими КПК України на її здійснення, яке передбачено законами України.

Так, відповідно до Закону України «Про прокуратуру», із метою реалізації своїх функцій прокуратура здійснює міжнародне співробітництво. До того ж органи прокуратури згідно з міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та кримінальним процесуальним законодавством України здійснюють співробітництво з компетентними органами інших держав, зокрема з питань проведення процесуальних дій під час розслідування кримінальних правопорушень. Разом із цим у разі відсутності міжнародного договору України співробітництво у сфері кримінального судочинства здійснюється органами прокуратури України на підставі взаємних письмових гарантій [12].

Аналізуючи наведені норми, можна дійти висновку про важливість та актуальність здійснення органами прокуратури України міжнародного співробітництва з компетентними органами іноземних держав. Налагодження та розширення правової співпраці сприятиме вирішенню нагальних та важливих питань у сфері кримінального судочинства.

Окрім цього, Законом України «Про Національне антикорупційне бюро України» визначено, що до обов'язків Національного антикорупційного бюро (далі – НАБУ) віднесено, зокрема, здійснення міжнародного співробітництва у межах своєї компетенції відповідно до законодавства України та міжнародних договорів України. А для виконання обов'язків НАБУ надано право здійснювати правове співробітництво з компетентними органами іноземних держав, міжнародними організаціями з питань проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування, виявлення необґрунтованих активів та збору доказів їх необґрунтованості на підставі законів та міжнародних договорів України, одержувати від органів прокуратури України та Міністерства юстиції України матеріали, отримані (надані) у рамках надання міжнародної правової допомоги, які стосуються фінансових і корупційних кримінальних правопорушень, а також виступати як представник інтересів держави під час розгляду у закордонних юрисдикційних органах справ про розшук, арешт, конфіскацію та повернення в Україну відповідного майна, захист прав та інтересів держави з питань, які стосуються виконання обов'язків Національного бюро, а також залучати із цією метою юридичних радників, зокрема іноземних [13].

Також відповідно до Закону України «Про Національну поліцію», Національна поліція України в межах своєї компетенції виконує запити органів правопорядку (правоохоронних органів) інших держав або міжнародних організацій поліції відповідно до закону та міжнародних договорів України [14].

Висновки. Отже, від моменту проголошення Україною незалежності та до прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України пройшло більше двох десятиліть. За цей час Україна невпинно продовжує розвивати правові відносини у сфері кримінального судочинства з іноземними країнами. Приєднуючись до багатосторонніх та підписуючи двосторонні міжнародні договори у сфері кримінального судочинства, Україна прагне зміцнювати законність та верховенство права, підтримувати мир та правопорядок.

Велика роль на цьому складному та довготривалому етапі належить інтеграційним процесам в європейській правовій простір, адже приведення вітчизняного законодавства, зокрема і норм кримінального процесуального, до міжнародних стандартів вимагає періодичного внесення змін та доповнень до КПК України. Утвердження міжнародного співробітництва як самостійного інституту та розширення обсягу нормативного регулювання міжнародної правової допомоги під час проведення процесуальних дій на стадії досудового розслідування лише позитивно позначається на розвитку злагодженої співпраці з компетентними органами кримінального судочинства іноземних держав у напрямі неухильного дотримання та захисту законних прав, свобод та інтересів людини національними державними органами.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.11.2021).
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254> (дата звернення: 12.11.2021).
3. Марчук В.П. Словничок юридичних термінів : навчальний посібник. Київ : МАУП, 2003. 128 с.
4. Войціховський А.В. Міжнародне право : підручник. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2020. 544 с.
5. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009#Text (дата звернення: 29.11.2021).
6. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118 (дата звернення: 12.11.2021).
7. Про міжнародні договори України : Закон від 29 жовтня 2004 р. № 1906-IV. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> (дата звернення: 12.12.2021).
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 13.12.2021).
9. Про правонаступництво України : Закон від 12 вересня 1991 р. № 1543-XII/ *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12#Text> (дата звернення: 13.11.2021).
10. Меморандум про взаєморозуміння з питання правонаступництва щодо договорів колишнього Союзу РСР, які представляють взаємний інтерес від 06 липня 1992 р. № 997_231. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_231#Text (дата звернення: 14.11.2021).
11. Декларація глав держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав про міжнародні зобов'язання в галузі прав людини та основних свобод від 24 вересня 1994 р. № 997_036. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_036#Text (дата звернення: 08.12.2021).
12. Про прокуратуру : Закон від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 08.12.2021).
13. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон від 14 жовтня 2014 р. № 1698-VII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18> (дата звернення: 08.12.2021).
14. Про Національну поліцію : Закон від 02 липня 2015 р. № 580-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 09.12.2021).

Koval O. The essence and legal basis of regulation of international legal assistance in criminal proceedings

Summary. The scientific article is devoted to the analysis of the essence and legal basis for the implementation of international legal assistance in the conduct of procedural actions in criminal proceedings at the stage of pre-trial investigation.

International legal assistance in conducting procedural actions is an important form of cooperation in criminal proceedings. Carrying out pre-trial investigation of criminal proceedings, it is not always possible to achieve its task, to ensure a reasonable timeframe for its implementation, to obtain appropriate and admissible evidence without the involvement of international bodies, so there is a need for national authorities to seek international legal assistance from the competent authority of a foreign state.

It is noted that well-established and comprehensively regulated international cooperation with the competent authorities of foreign states in criminal proceedings has a positive effect not only on the procedural activities of authorized persons, but also on improving the basic

principles of international law at the state level, ensuring and establishing the rule of law, law and order, and most importantly contributes to the observance of human rights and legitimate interests.

There was emphasized that the procedure for providing international legal assistance in conducting procedural actions is regulated by the norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine and numerous international treaties. At the same time, it was noted that such assistance is provided on the basis of an international agreement, and in its absence - on a reciprocal basis.

It is known that Ukraine is a party to many international treaties, which not only stipulate the obligation of member states to protect fundamental human rights, freedoms and interests, but also form the basic principles and conditions of international cooperation in criminal proceedings.

Particular attention is paid to obligations under international treaties concluded by the Ukrainian Soviet Socialist Republic as part of the Union of Soviet Socialist Republics. It is noted that after confirming them, Ukraine continued to work closely with member states, as all the agreements concluded were of common interest to them.

It was noted that the expansion of legal regulation of international legal assistance in the new Criminal Procedure Code of Ukraine, adopted on April 13, 2012, and bringing its norms in line with international standards is a necessary and effective means by which not only the tasks of criminal proceedings are fulfilled, but also the legality, the rule of law and the law and order in the state are ensured.

Key words: criminal proceedings, international cooperation, legal bases, international agreement, procedural actions, competent body of a foreign state.